

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора філологічних наук, доцента

Гриценко Світлани Павлівни

про дисертацію **Карлової Вікторії Олександрівни**

«Когнітивно-матричне моделювання запозиченої лексики в давньоанглійській поемі «Беовульф»»,

подану на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії
за спеціальністю – 035 Філологія

(Київ, 2020. – 280 с. + додатки; повний обсяг – 303 с.)

Мова – феномен, що демонструє усталеність і стабільність своєї структури, правил використання в різних комунікативних ситуаціях, а також засвідчує динамізм, змінність у координатах простору та часу. У кожен із моментів свого існування, від найдавнішого часу й до сьогодення, мова відтворює і людину як центр світобудови, і широкий світ довкілля, пізнаний і освоєний людиною. Переплетення різноманітних позамовних факторів, окремі значущі для суспільства історичні події чи діяльність яскравих особистостей стимулюють (безпосередньо чи опосередковано) та впливають на динаміку мови, визначають напрями її розвитку.

Мова – ретранслятор культурної моделі цивілізації. О. Кремльова наголошує, що розвиток культури не може не відбиватися на розвитку мови, але, в першу чергу, він знаходить своє яскраве відображення в її словниковому складі. Тому зміни лексики й семантики є найпомітнішими, зумовлені вербалізацією динаміки культури суспільства – перетворень у матеріально-предметній та виробничій сферах, заступлень одних соціальних і культурних домінант іншими.

Важливим чинником динаміки будь-якої мови на різних етапах її історії є взаємодія з іншими мовами, наслідками якої є зміна складу структурних елементів мов, зв'язків між ними та їхніх функцій. За термінологічним окресленням *взаємодія мов, мовні контакти* стоять різноманітні, не схожі між собою форми і результати впливу однієї мови на іншу, неоднакові соціокультурні й комунікативні ситуації. Для дослідження мови важливі не лише *результати взаємодії*, а й *особливості, деталі самого процесу, повнота його реконструкції* на підставі різних джерел для віддалених епох. На шляху досягнення точності в таких реконструкціях нерідко стає *неповнота відтворення деталей процесу писемними пам'ятками*.

Вагомим і своєчасним є дисертаційне дослідження Вікторії Олександрівни, присвячене різновекторному висвітленню запозиченої лексики в давньоанглійській поемі «Беовульф». На тлі домінантних у сучасній

гуманітаристиці положень «Беовульфознавства», а саме: дослідження ідіостилю поеми та її хронологізації, дисертантка *обирає новий вектор студіювання пам'ятки* – вивчення когнітивно-матричного моделювання запозиченої лексики давньоанглійського епосу, що зумовлює актуальність роботи.

Рецензована праця заторкує проблему удокладнення класифікації періодів становлення теорії «Беовульфознавства»; окреслення мовних та позамовних факторів реципіювання запозичень різної генези в давньоанглійський період; створення субматриці переймання, використання та адаптації лексичних запозичень до системи мови-реципієнта; конструювання когнітивної карти реєстру запозичень поеми «Беовульф» з їхніми матричними зв'язками.

Оманливе враження про достатність вивчення проблеми міжмовної взаємодії у найдавніший період функціонування давньоанглійської мови, що складається на підставі значної кількості різноаспектних публікацій філософів, теологів, культурологів, істориків, лінгвістів, літературознавців, не корелює загалом з реальністю. Різновекторність та полідисциплінарний підхід у висвітленні «релікту давньої художньої свідомості» (с. 24) у гуманітаристиці спонукає дисертантку до глибшого наукового осмислення запозичень як процесу, так і результату – *когнітивно-матричного моделювання (картографування) іншомовного пласту давньоанглійської поеми «Беовульф»*. Тому обрання саме такого об'єкта і предмета студіювання оцінюємо як новаторське.

Якість і вагомість роботи підносить опертя її на цінний емпіричний матеріал: поліаспектно проаналізовано 114 запозичень різної генези, відібраних шляхом хронологічної, жанрової та зональної вибірок з оригінального тексту давньоанглійської поеми «Беовульф» (с. 27). Така база дослідження є достатньою для здійснення когнітивно-матричного моделювання іншомовного пласту лексики аналізованої писемної пам'ятки і дає підстави маніфестувати об'єктивність отриманих наукових даних.

Правильно вибудована стратегія завдань переконує в тому, що дисертантка усвідомлює структуру проблеми, здатна вміло її сегментувати. Складним для реалізації у межах цього наукового проекту видається завдання «схарактеризувати процеси подальшої адаптації давньоанглійських запозичень у сучасній англійській мові» (с. 26), оскільки між цими періодами розвитку мови – величезна часова «прірва». Виконання цього завдання потребує дослідження значної кількості писемних пам'яток усіх етапів розвитку англійської мови, залучення лексикографічних джерел, діалектного матеріалу. Накопичені мовні факти становитимуть підґрунтя для важливих теоретичних висновків та здійснення моделювання адаптаційних змін запозичень, що сприятиме осягненню динаміки досліджуваного ідіома, а відтак – вартуватимуть окремого монографічного викладу.

У дисертації чітко окреслена методологія дослідження з удокладненням застосування кожного методу (с. 27), зокрема: структурного з його методиками (дистрибутивний, трансформаційний, компонентний аналізи, методика формалізованого аналізу лексичної семантики, методика кореляції мов і соціальних явищ, методика аналізу словникових дефініцій); когнітивно-матричного та статистичного (процедура кількісних підрахунків).

Зміст роботи відзначається науковою новизною (с. 28-29), що полягає у наступному: здійсненні когнітивно-матричного моделювання запозичень та встановленні їх генези, шляхів проникнення у мову-реципієнт, «механізмів» пристосування; класифікації запозичень за лексико-семантичними полями; створенні когнітивної карти запозичень із графічним представленням алгоритму процесу та результату адаптації запозичень; демонстрації статистики частотності фіксації запозичень у давньоанглійській поемі «Беовульф» за першим законом Дж. Ципфа – Б. Мандельброта.

У Розділі I «Теоретичні засади вивчення процесу когнітивного моделювання запозиченої лексики в давньоанглійській поемі «Беовульф»» (с. 32-93) докладно розглянуто етапи та сучасний стан розробки теорії «Беовульфознавства» в гуманітаристиці: від історико-графічного студіювання поеми до новітньо-синкретичних розвідок; з'ясовано сутність поняття *матриця* та відтворено полідисциплінарність його використання і різновекторність дослідження; окреслено студіювання *матриці* як когнітивної моделі фіксації запозичень у давньоанглійській поемі «Беовульф»; обґрунтовано доцільність застосування інструментарію – *когнітивної карти*; витлумачено поняття *лінгвоантропогенез*; розглянуто теорії збагачення лексику давньоанглійської мови.

У § 1.1-1.2 (с. 32-48) Вікторія Олександрівна вдумливо реферує здобутки науковців у різноаспектних дослідженнях давньоанглійської поеми «Беовульф». Високо оцінюючи праці К. Корольової та її внесок у розробку трирівневої мовленнєвої матриці поеми, а також у дослідженні питання авторства, дисертантка актуалізує увагу на проблемі студіювання дохристиянського та християнського лексичних шарів у героїчному епосі, що неможливо зробити, «якщо не звернутися загалом до проблеми лінгвоантропогенезу» (с. 39).

У роботі представлена історія дослідження антропогенезу в філософії, психології, релігії, культурології (с. 40) та лінгвістиці (с. 41-48). Схвалюємо не лише коректний реферативний стиль викладу матеріалу дисертанткою, а й активну її наукову позицію. Зокрема, розглядаючи проблему доцільності використання терміносполуки *первісна релігія*, вона наполягає на вживанні в науковому обігу сполуки *первісні вірування*. В.О. Карлова підкреслює, що міф (як реалізація первісних релігійних вірувань) «був не тільки культом, носієм інформації, законом, зв'язком зі світом, а й самим життям для давнього

суспільства та системою, що тримала, контролювала та створювала лад первісного людства» (с. 46).

У § 1.3 (с. 48-56) докладно представлена історія давньоанглійської мови, її долітературний та літературний періоди (с. 50-55), наголошено, що в основі давньоанглійської мови лежать говірки германських племен, які жили в IV-V ст. н. е.; заактуалізовано увагу на давньосаксонських діалектах, які є фрагментом «лінгвістичного макросвіту» і лишаються «найпроблемнішими» у плані репрезентації системної складності (с. 49); продемонстровано давньоанглійські писемні релікти, зокрема поетичні твори; підкреслена цінність епічної поеми «Беовульф» як повного варіанта «збереженого тексту давньоанглійського періоду» (с. 55).

У § 1.4 (с. 56-82) дисертанткою проаналізована роль запозичень для розбудови лексики англійської мови на різних хронологічних зрізах (с. 58); заактуалізована увага на складності встановлення точної кількості лексичних одиниць у давньоанглійській мові (с. 59); описано вплив латини на давньоанглійську мову, заактуалізована увага на періодах латинізації (континентальний, період поселення, християнський); окреслена тематика запозичень, їх генеза, специфіка адаптації та інтеграції (за термінологією А. Іваницької) у мову-реципієнт (с. 67-73). В.О. Карлова демонструє виявлені в поемі кельтські запозичення періоду завоювання та періоду поселення, підкреслює їх незначну кількість у давньоанглійській мові та перевагу слів, що позначають географічні поняття; визначає спосіб переймання (усним шляхом) (с. 74-77). Дисертанткою досліджені також скандинавські запозичення періодів вікінгів, еміграції та походів, проаналізовані тематичні групи цих запозичень (с. 77-80); виявлено незначну кількість слов'янських лексем у давньоанглійській поемі та підкреслено складність їх ідентифікації (с. 81-82). Дослідниця аргументує застосування матричної моделі, докладно представивши історію її використання в різних галузях знань; обґрунтовує вибір засобів когнітивного моделювання ситуацій та застосування інструментарію – когнітивної карти (с. 83-90)

Схвалюємо увагу В.О. Карлової до *проблеми номінації результатів запозичення*. Тривала в часі традиція вивчення цього феномена спричинила використання в українській лінгвістиці термінів: *запозичення, запозичене слово, лексичне запозичення, іншомовне слово, іншомовне запозичення, слово чи лексика іншомовного походження, іноземне слово, позичення, позичка, чуже слово, чужомовне слово, іншомовне нашарування, ентранжизм, неозапозичення* та ін. Таке термінологічне розмаїття, яке характерне і для інших слов'янських лінгвістичних традицій, а також «недостатня розробленість ... метамови теорії запозичень» (Л. Смирнова), неоднозначне пояснення процесів і явищ «мовної міграції» свідчать про багатоплановість і складність розв'язання цієї проблеми.

Ми радимо розмежовувати у термінологічному окресленні процес як *запозичування* та результат цього процесу як *запозичення*. Корекції потребує авторське визначення поняття *запозичення* як «результат входження нових лексичних одиниць, які були необхідні для вираження нових понять, а згодом повністю були засвоєні мовою та введені в ужиток» (с. 62). Наголошуємо, що мова не завжди запозичує нові (для неї) лексичні одиниці; в історії багатьох мов відомі факти повторного переймання одного лексичного елемента, коли в життєписі його функціонування засвідчені лакуни. Запозичення не завжди позначає нове для мовців-реципієнтів поняття. Часто запозичення семантично дублюють питомі лексеми і вживаються як «культурно марковані».

До того ж, чи всі запозичення є повністю засвоєні мовою-реципієнтом? У багатьох лексем процес адаптації триває і донині. Чи можна називати запозиченнями ті слова, які деактуалізувалися у мовленні, зазнали функційної редукції (зниклі лексеми; втрата одного зі значень полісемантичної лексеми)?

На наш погляд, *запозичення* (лексичне) варто окреслити як слово або словосполука непитомого походження, які потрапили у мову-реципієнт з іншої мови, протиставляються за низкою ознак питомим лексемам, використовуються для вираження нових чи диференціації вже наявних понять.

Схвалюємо увагу дисертантки до *проблеми нагальності розробки адекватних методів і прийомів аналізу співвідношення мовних форм і їх ментальних репрезентацій у контексті певної культури*.

Звертаємо увагу на поточні висновки дисертантки, яка стверджує, що «залучення нових лексичних одиниць до давньоанглійської мови» відбувалося задля «закриття лексичних лакун мови від нестачі нових понять» (с. 67). На нашу думку, подібні висновки можна робити лише тоді, коли на фактичному мовному матеріалі буде доведено: 1) відсутність *питомих лексем* для номінації цих понять (згадаймо слова У. Вайнрайха про те, що лексична інтерференція зумовлена нестачею саме питомих слів для позначення явищ буття; тому довести факт існування питомої вербальної нестачі – завдання дослідника); 2) відсутність у мові-реципієнті дублетів серед запозичень. Вважаємо, що залучення до дослідження питомого пласту лексики дозволить глибше осягнути складність «мовного балансування» між статикою та динамікою та визначити роль запозичень у цьому процесі.

Відкритим лишається питання коректності використання виразу *лексеми ... семантично не адаптувалися в давньоанглійській мові або не адаптувалися взагалі* (с. 5 і далі по тексту роботи). На нашу думку, якщо лексеми зафіксовані в давньоанглійській мові, то це вже є свідченням «прийняття» їх мовою-реципієнтом з конкретним значенням, з яким воно відоме в мові-донорі. Інакше відбулося б «відторгнення» цих запозичень соціумом-реципієнтом, а відтак – вони не були б збережені у писемному джерелі, що є результатом вищого рівня адаптації – письмового «увіковічення». Радимо для опису подібних лексем

використовувати вирази *були реципійовані (перейняті, запозичені) без змін в давньоанглійську мову*. Говорячи про подальшу адаптацію запозичень на с. 8, дисертантці варто уточнити про який саме *сучасний варіант англійської мови (розмовний (вужче – діалектний) чи літературний)* йде мова. Адже процес адаптації (особливо семантичної) може мати свою специфіку.

Вікторія Олександрівна зауважує, що словниковий склад давньоанглійської мови представлений п'ятьма реєстрами лексики: «індоєвропейського походження», «германського походження», «питомими одиницями», «запозиченнями» і «діалектного походження» (с. 7). Принцип виділення цих груп є генеза лексем, а діалектизми – це сфера функціонування (реалізації). Подавати діалектизми у цій класифікації не можна, оскільки за генезою вони можуть бути як питомого походження, так і запозичені.

Говорячи про «механізми пристосування до давньоанглійської мови» (с. 28), дисертантка вказує на поетапність цього процесу: «спершу – фонетична асиміляція та граматична адаптація, далі – лексична і семантична адаптація», що не суперечить лінгвістичній традиції (пор.: фонетична, морфологічна, семантична адаптація – в О. Муромцевої; фонетико-графічне, фонетичне, граматичне, словотвірне, семантичне освоєння – в Є. Біржакової, Л. Войнової, Л. Кутіної). Однак, це довготривалий процес (від реципіювання через розмовне функціонування до писемної фіксації та глибшого інтегрування), який супроводжується різним ступенем вияву адаптації на всіх мовних рівнях одночасно, а не поетапно. На одних рівнях цей процес «затишає», стає менш помітним, на інших, зокрема на семантичному, триває і досі.

На с. 2 (і далі по тексту) подано перелік етапів входження запозичень у давньоанглійську поему «Беовульф»: кожен з етапів, крім четвертого, процесуально охарактеризований (*латинізація, етап входження..., етап впливу...*). Коректніше було б четвертий етап (*етап слів опосередкованого слов'янського походження*) номінувати як *етап функціонування VS переймання слів опосередкованого слов'янського походження*.

Розділ II «Методологія когнітивно-матричного моделювання запозичень у давньоанглійській поемі «Беовульф»» (с. 94-141) розпочато зі студіювання етапів становлення і розвитку лінгвоконтактології, дослідження методології та реферування основних здобутків. Дисертантка зауважила, що транскультурний комунікативний простір акумулює інтенсифікацію діалогу мов і культур (с. 94), одним із наслідків якої є запозичення. Проблематика мовного контактування, взаємовпливів мов була і лишається актуальною у лінгвістиці. Усвідомлення дисертанткою необхідності *дослідження результатів взаємовпливів мов у діахронії*, а саме їх лексичного пласту, запозичень (с. 99), свідчить про її «наукову зрілість».

Вмотивованою є увага Вікторії Олександрівни до нової методики визначення соціальних факторів впливу на реципіювані лексичні елементи та

їх подальшу адаптацію – *психолінгвістичний аналіз*, що сприяє виявленню процесів підсвідомого сприйняття / несприйняття нових слів суспільством (с. 109). На жаль, цю методику не можна результативно використати у дослідженні запозичень, засвідчених у писемних пам'ятках часово віддалених відносно сьогодення періодів.

Зактуалізована увага на доцільності використання у лінгвістиці кількісно-статистичних методів дослідження запозичень, які можуть мати, як зазначала А. Кащева, не лише описовий характер, але й впливати на теорії функціонування і розвитку мовної системи (с. 112), дозволяють простежити динаміку лексикону. Докладно у роботі проаналізовані головні характеристики квантитативних методів (с. 113); обґрунтовано застосування методу вибірки мовного матеріалу; розглянуто методи когнітивно-матричного моделювання запозичень та вмотивовано їх використання у студіюванні давньоанглійської поеми «Беовульф». Закумульовано увагу на двох структурних типах (загальному і частковому) когнітивної матриці (с. 131); аргументовано доцільність вивчення запозичень давньоанглійського періоду за допомогою першого закону Дж. Ципфа – Б. Мандельброта.

Схвалення заслуговує змістовність і лапідарність реферування досліджень лінгвістів стосовно домінантних понять теорії вибірки (репрезентативність, однорідність лінгвістична та статистична, генеральна сукупність) та її різновидів (механічна, випадкова, зональна; структурна та суцільна) (с. 118-119), вдале виокремлення важливої інформації – характеру емпіричних даних розгляданих студій та висновків із спостережень. Однак, дисертантка не завжди належно оцінює праці попередників, не подає своє / авторське трактування понять, зокрема вона наводить визначення А.Т. Опрі поняття *вибірка* (с. 118), але не коментує його, не каже, що послуговується ним як «робочим», не дає власного трактування важливого для рецензованої роботи поняття.

Застереження викликає доцільність використання у роботі терміносполуки *повна адаптація* (с. 120) щодо запозичень давньоанглійського періоду. Дисертантка дотримується традиційних поглядів у класифікації запозиченої лексики за критерієм *ступінь засвоєння мовою-реципієнтом*, пор.: у М. Орешкіної: повністю засвоєні, частково засвоєні, незасвоєні слова. Однак, адаптація – це не лише формальне і семантичне пристосування іншомовного слова (елемента) до системи мови-реципієнта, а й глибинна інтеграція цього запозичення у приймаючу мову: сприйняття мовцями «чужого» елемента як «свого», не вирізнення його серед питомих; використання запозичень у складі фразеологічних одиниць, де вони можуть набувати іншого значення чи нових відтінків значення; міжстильова транслокація запозичень (належність одного запозичення до різних функціональних стилів); варіювання (дублетність) серед запозичень та серед запозичень і питомих лексем. Лише повністю відтворена

«поведінка» іншомовного слова у мові-реципієнті дає досліднику можливість оцінити ступінь адаптації запозичення.

Розділ III «Когнітивно-матричні моделі запозичених лексичних одиниць у давньоанглійській поемі «Беовульф»» (с. 142–234) присвячено дослідженню екстралінгвістичних чинників постання в давньоанглійській мові запозичень різної генези, які були структуровані на прості слова (сталі форми запозичення), гібридні композити (лексеми, які комбінуються із лексичними одиницями мови-реципієнта) та словотвірні запозичення (с. 143). Однак, зважаючи на авторське трактування запозичення як «результату входження нових лексичних одиниць» (с. 62), тобто вже сформованих на момент переймання, застереження викликає використання терміносполуки *словотвірні запозичення* щодо слів, утворених у мові-реципієнті за моделлю: запозичена основа + питомий афікс; доцільніше їх класифікувати як різновид гібридів.

Важко погодитися із трактуванням *дублетів* як слів ідентичного походження, що мають різне значення (с. 343); відкритим лишається питання щодо сполуки *слова ідентичного походження* – це слова однієї генези чи однієї моделі творення? На нашу думку, *дублет* – це семантично тотожне слово, утворене від іншої основи (як питомої, так і запозиченої). Б. Серебренніков зауважував, що дублетність, варіювання є наслідком існування двох різнонаправлених тенденцій у мові: збереження та стабілізація існуючої системи мови – з одного боку, її адаптації, покращення, удосконалення – з іншого.

Вікторія Олександрівна звернула увагу на явища субстрату, суперстрату, адстрату та перстрату як різновиди мовної взаємодії давньоанглійського періоду (с. 144-148); наголосила, що ці процеси є неперервними і простежуються у сучасній англійській мові (с. 148). Імпонує, що дисертантка послуговується терміном *перстрат* (> *перстратний характер* (с. 5)), який у науковий обіг увів відомий український лінгвіст С.В. Семчинський.

У § 3.3. (с. 148-212) розглянуто процес пристосування запозичень різної генези до системи мови-реципієнта. Встановлено шляхом хронологічної, жанрової та зональної вибірок 114 запозичень, з яких – 40 лексем латинського походження. Імпонує усвідомлення автором того факту, що «запозичення потрапило у мовлення англосаксів набагато раніше, адаптувавшись, відобразилися потім у тексті епосу «Беовульф»» (с. 153), що засвідчує її розуміння складності та багатогранності цього процесу.

Дисертантка удокладнено описує процес формальної адаптації до системи мови-реципієнта запозичень, послуговуючись вагомими лексикографічними джерелами та науковими розвідками. Закцентована увага і на семантичній адаптації запозичень. Зокрема, розкриті моделі метафоризації реципіюваних лексем: *природній артефакт* → *риса характеру*, *зовнішня характеристика* → *внутрішня риса характеру*, *кількісна характеристика* → *внутрішня риса*,

об'єкт → *риса характеру*, *характеристика* → *об'єкт*, *емоції* → *стан*, *географічна назва* → *емоції людини*, *абстрактне поняття* → *дія*, *абстрактне* ↔ *конкретне*, *стан дії* → *характер дії*, *дія* → *об'єкт*, *дія* → *суб'єкт*, *дія* → *дія*, *етнонім* → *соціальний статус*, *місце* → *предмет*.

В.О. Карлова зауважує, що когнітивно-метафорична модель візуалізована антропоморфною, соціоморфною, природоморфною та артефактною метафорами.

У роботі представлені також моделі метонімізації запозичень у мові-реципієнті, зокрема: *результат* ↔ *дія*, *ціле* ↔ *частина*, *предмет* ↔ *предмет*, *абстрактне* ↔ *конкретне*, *процес* → *результат*, *предмет* → *характеристика*, *титул* → *характеристика*, *вмістилище* → *вміст*.

Вважаємо за доцільне узагальнити, абстрагувати назви окремих метафоричних та метонімічних моделей, зокрема: метафоричну модель *смуток* → *злість* (с. 156) замінити на *внутрішній стан людини* → *ступінь прояву цього стану*; метафоричну модель *дія* → *військові обладунки* варто об'єднати з аналізованою вище *дія* → *об'єкт/предмет* (с. 163), метонімічну модель *процес* → *результат* уніфікувати з моделлю *дія* → *результат*. На нашу думку, варто унормувати назви моделей антропоморфної метафори, зокрема на с. 176 представлена модель *абстрація* → *дія*, а на с. 157 схожа модель названа *абстрактне поняття* → *дія*; так само і з назвою когнітивно-метонімічної моделі: на с. 177 подана модель *вміст* → *вміст*, а на с. 174, 194 та 210 вона представлена як *вмістилище* → *вміст*.

Імпонує, що дисертантка прагне створити (за наявності достатньої інформації) розгорнуте історико-культурологічне тло аналізованим запозиченням, що сприяє глибшому осягненню мотивації семантичних перетворень у мові-реципієнті. В.О. Карлова також демонструє фонетико-графічні, граматичні зміни запозичень різної генези, апелюючи до результатів досліджень провідних науковців, зокрема А. Мейє, А.В. Гарник, В.П. Секиріна, послуговуючись законами К. Вернера, Г. Остгофа, Р. Раска – Я. Грімма.

Важливою, на наш погляд, є представлення дисертанткою когнітивної динаміки крізь призму запозичень, що оприявнюється змінами свідомості та мислення давніх англів: від наочно-образного до абстрактно-логічного (с. 172).

У § 3.4. (с. 212-229) закумуляована увага на понятті *когнітивна матриця*, аргументовано використання методики когнітивно-матричного моделювання, зокрема *матриці загального характеру*. Залучення цієї методики дозволило дисертантці продемонструвати кількісно-статистичні дані запозичень, засвідчених у давньоанглійській поемі «Беовульф», продемонструвати етапи та специфіку адаптації кожної лексеми, структурувати когнітивно-метафоричну та когнітивно-метонімічну моделі змін запозичень у мові-реципієнті, простежити «наповненість» запозиченими лексемами ЛСГ, удокладнено репрезентувати адстрат, перстрат та субстрат як невід'ємну складову лінгвоконтактології.

Вікторія Олександрівна Карлова обстоює необхідність графічного представлення причинних зв'язків між компонентами та їх елементами, що зреалізовано у дослідженні за допомогою *когнітивної карти*, а показовими щодо результатів та інформативно цінними у роботі є Таблиці 3.4–3.9.

У Розділі IV «Рангово-частотний розподіл запозичених лексичних одиниць у давньоанглійській поемі «Беовульф»» (с. 235–255) обґрунтовано необхідність залучення кількісно-статистичних методів дослідження мовного матеріалу (с. 236); окреслено історію постановня та завдання макролінгвістики; пояснені уточнення закону Дж. Ципфа та доцільність їх використання у дослідженні запозичень аналізованої поеми (с. 237).

Справляють враження підрахунки, що дозволяють виявити емпіричну постійну величину для кожного проаналізованого запозичення. Цінними є ремарки до отриманих результатів, зокрема, аналізуючи гіперболу греко-латинських запозичень, дисертантка наголошує, що з 1-го по 18-ий ранг частота використання слів зменшується (від 81 фіксації до поодинокі), простежує цю тенденцію за лексико-семантичними підгрупами («Людина», «Предмети побуту», «Військові поняття», «Міфологічні артефакти», «Просторові поняття»). Доцільно було б, на наш погляд, заглибитися у коментар проведеного обстеження:

- пояснити, чому одні запозичення засвідчені дуже часто, а інші – займають прикінцеву позицію гіперболи (17 / 18 ранги)?;
- причина такого явища у «культурно-релігійній» маркованості чи у задоволенні потреб вербального заповнення «інтелектуальних лакун» давньоанглійського соціуму?;
- як впливає на частотність репрезентації запозичень у відповідному ЛСП жанр пам'ятки?

В.О. Карлова докладно аналізує частотність фіксацій у давньоанглійській поемі «Беовульф» не лише простих запозичень, а також гібридів та словотвірних лексем різної генези. На наш погляд, важливо не обмежуватися лише статистикою представлення мовного факту в писемній пам'ятці, а й у заувагах враховувати семантику цих лексем, актуальність для соціуму номінованих ними понять, що визначало ранг запозичення.

Наголошуємо, що дисертантка аналізує гібриди та словотвірні лексеми як письмово увічнені мовні факти. Однак для дослідників, що працюють у сфері лінгвоконтактології, визначальним є питання: де саме відбулася деривація – у мові-джерелі, мові-посередниці чи мові-реципієнті? Важливо також з'ясувати: наскільки продуктивними чи малопродуктивними у синхронії та діахронії виявилися ці моделі творення? Відповіді на ці та дотичні питання сприятимуть достовірності висновків щодо адаптації та інтеграції запозичень до системи мови-реципієнта, допоможуть збагнути тенденції динаміки мови.

С.В. Семчинський зауважував, що історія мови – це взаємодія двох тенденцій: збереження однієї частини лексики і зміна – поповнення чи втрата – іншої частини, тому мовна еволюція – це не лише змінність, а й сталість. Показовими щодо динаміки лексики англійської мови та щодо деактуалізації у мовленні, функційної редукції окремих запозичень виявилися Таблиці 4.5–4.8. Дисертантка стверджує, що 82 запозичені лексеми давньоанглійського періоду були «повністю адаптованими сучасною англійською мовою на сьогодні» (с. 250). Варто було б підкреслити, що ступінь пристосування цих лексем є різним, що зумовлено збереженням / зміною семантики (розширення / звуження значення), участю або ні у подальшій деривації (гібридній та негібридній, створення дериваційних гнізд) і т. д. 32 лексеми В.О. Карлова кваліфікує як такі, що «не адаптувалися» до сучасної англійської мови. Відкритим лишається питання доцільності проведення обстеження діалектного використання цих лексем. Адже, поділяючи постулат Ф. де Соссюра про забезпечення єдності мови в часі за допомогою письма, не варто ігнорувати його застереження про те, що «...письмо приховує мову від наших очей»!

У загальних Висновках (с. 256-260) підкреслена ефективність застосування когнітивно-матричного моделювання запозичень та вагомість залучення комп'ютерної програми «Multi Text Finder» для автоматичного пошуку досліджуваних у творі одиниць із подальшою їх верифікацією в етимологічних онлайн-джерелах; наголошено на виокремленні 7-ми моделей когнітивних метафоричних та метонімічних субматриць та на доцільності створення когнітивної карти запозичених лексем, засвідчених у давньоанглійській поемі «Беовульф».

Зауважимо, що у Висновках (як і у Вступі) дуже обтічно представлена подальша перспектива дослідження, яка зводиться до «апробації розробленої комплексної методики для когнітивно-матричного та статистичного аналізу запозичень англійської мови інших періодів розвитку» (с. 9, 260), не зазначені ті наукові горизонти, які з об'єктивних причин не могли бути висвітлені в роботі. Варто було б наголосити, що подібні дослідження *сприяють пізнанню еволюції англійської мови на лексичному рівні* зі спеціальною увагою до причин, форм, інтенсивності їх оприявлення, хронології структурної та семантичної динаміки ідіома. А.О. Білецький закликав «вивчати зв'язки понять на різних шаблях розвитку суспільства і різні засоби вираження понять», адже «важко собі уявити, як можна говорити про мову, абсолютно не торкаючись її історичного розвитку. Все, що лишилося б тоді від неісторичного розгляду мови, нагадувало б загальні роздуми про індивідуальне використання мови, про відношення індивіда до мовної норми» (Г. Пауль).

Перспективу цього дослідження ми вбачаємо також у пізнанні та відтворенні історії запозичених слів (що є складником загальної картини динаміки лексики мови). Важливим є з'ясування історії функціонування

відповідних лексем у мові-джерелі та мовах-посередницях, з'ясування часу їх появи (момент входження), поширення (використання, цитування), адаптації, а можливо й інтеграції у мову-реципієнт.

Перспективу ми вбачаємо і в окресленні співвідношення статичних і динамічних складників лексикону англійської мови визначеного часового зрізу; у розкритті закономірностей насичення іншомовними елементами різних ТГЛ і ЛСГ у контексті концептуальної організації мовної картини світу.

Зв'язок мови з колективною інтелектуальною діяльністю зумовлює зміну наяних у мові значень, освоєння чужого чи відтворення нових результатів розумової практики. Семіотична сфера оприявнює *інтелектуальну деривацію*, пізнання якої у діахронічному вимірі сприятиме глибшому осмисленню динаміки соціуму, динаміки мови, у чому вбачаємо перспективу цього дослідження.

Зазначимо, що проаналізована в роботі наукова література безпосередньо стосується теми дисертаційного дослідження, а опрацьовані наукові джерела, які є дотичними до цієї тематики, використані з дотриманням академічної доброчесності і свідчать про широку ерудицію Вікторії Олександрівни Карлової, її загальні фонові знання (список літератури містить 234 позиції). Однак, ми би радили активніше демонструвати власну наукову позицію (погоджуватися, дискутувати, критикувати, висловлювати сумніви і т. д.). Реферуючи здобутки лінгвістів, істориків, філософів, культурологів у дисертації, В.О. Карлова лише двічі висловила свою однастайність, зокрема з Е. Тайлором щодо введення в науковий обіг поняття *первісні вірування* (с. 46) та з Г.М. Мирсаміновим щодо тісного зв'язку між функціонуванням мови та життям суспільства (с. 103).

Варто звернути увагу, що у роботі цитуються чи реферуються думки провідних лінгвістів і подаються покликання на їх праці, які, на жаль, відсутні у *Списку використаних джерел*, зокрема покликання на праці М.П. Алексеєва (с. 32), Д.Е. Розенталя (с. 52), Л.Л. Нелюбіна (с. 61), О.М. Морозової (с. 62, 78).

Карлова В.О. акцентує увагу на доробок учених у розробці певних теорій, однак не паспортизує їхні думки в тексті дисертації, а окремі роботи – не вносить до *Списку використаних джерел*, зокрема внесок Дж. Толкіна у розробку теорії «Беовульфознавства» (с. 32), М. Перрі – в актуалізацію уваги дослідників не на власне тексти, а на особистості автора (с. 34-35), Н.Ю. Гвоздецької – у відстоюванні думки про припинення усної германської традиції в англосаксів (с. 38).

Паспортизація думок окремих дослідників потребує уточнення, оскільки не зрозуміло, яку з двох, засвідчених у *Списку використаних джерел*, праць процитовано чи зреферовано; це стосується досліджень К.П. Корольової (с. 38), С.О. Токарева (с. 41-43, 46), О.І. Смирницького (с. 24, 51). У паспортизації окремих праць використано аббревіатуру, яка не засвідчена у *Списку умовних*

скорочень (с. 23), аббревіатурне позначення відсутнє і в *Списку використаних джерел*, що затруднює ідентифікацію праці, пор.: МЕС варто було позначити як МЭС, оскільки вказує на «Математический энциклопедический словарь», а МИСИЕ – як СИЭМИ, що вказує на «Современную иллюстрированную энциклопедию. Математика. Информатика» (с. 85).

У *Списку використаних джерел* (позиція 105) помилково подана одноосібна праця В.М. Панькіна, хоча цей словник має співавтора – А.В. Філіппова.

Окремі фрагменти роботи потребують стилістичної корекції, зокрема вирази *підлягали фонетичній асиміляції* (с. 4), *підлягали ... адаптації* (с. 6), *підлягала архаїзації* (с. 121) варто замінити на *зазнали /-ла фонетичної асиміляції / адаптації / архаїзації*; вираз *слова ... отримують структурно-семантичні зміни для адаптації* (с. 252) змінити на *слова ... зазнають структурно-семантичних змін у процесі адаптації / адаптуючись до... / пристосовуючись до...*; радимо уникати тавтології (**якісні** характеристики, що сприятимуть **якісному** розкриттю – с. 25; **особливо** актуальний етап / **особливо** цікавими є праці – с. 37; **використовували** рунічне письмо, яке базувалося на **використанні** знаків – рун – с. 69; **традиція вивчення** ... які **вивчають** – с. 116; **корінне** населення було **викорінене** – с. 178; дані **процеси** сприяли дослідженню **процесу** пристосування – с. 247), русизмів (*актуальність теми ... продиктована* (варто – зумовлена) – с. 25; *наряду із ...* – с. 116, 145, 155, 186, 216; *слова, які були придбані ними* – с. 147; *процес не отримав свого широкого розповсюдження* (варто – не набув поширення / не поширився) – с. 149), графічних недоглядів (*основні елементи* (с. 37), *торгівельні зв'язки* (с. 67, 150, 152), *що надало можливість* (73), *зберіглися* (с. 80, 117, 150-151), *кількість* (с. 241, 253), *східчастото*го (с. 245), *процес розвиток ... культури* (с. 177)). Ці технічні недоліки варто усунути.

Таким чином, докладне ознайомлення з дисертацією, публікаціями засвідчує, що авторка зуміла розв'язати низку складних проблем сучасного мовознавства, а саме: запропонувати новий підхід у студіюванні запозичень – когнітивно-матричне моделювання; класифікувати запозичення (за різними критеріями) найдавнішої давньоанглійської писемної пам'ятки – поеми «Беовульф»; надати статистику частотності фіксації запозичень у пам'ятці.

Тому рецензована праця має незаперечну теоретичну та практичну цінність (с. 28-29), а відтак – перспективи широкого використання.

Окреслена в роботі мета (с. 26) досягнута сповна. Задекларовані завдання (с. 26) зреалізовано і по них поставлені конкретні висновки у розділах роботи та узагальнено у Висновках до дисертації.

Роботу попередньо достатньо апробовано (3 виступи на Міжнародних наукових конференціях за кордоном і 11 – в Україні); результати дослідження

всебічно висвітлено в 21 публікації, що свідчить про глибоке занурення дисертантки у проблематику дослідження.

Усе це дає підстави кваліфікувати дисертацію Карлової Вікторії Олександрівни «Когнітивно-матричне моделювання запозиченої лексики в давньоанглійській поемі «Беовульф»» як завершену наукову працю, що відповідає вимогам п. 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167» і може бути рекомендована для присудження ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія.

Доктор філологічних наук,
доцент кафедри загального мовознавства,
класичної філології та неоеелліністики
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Гриценко С.П.

